

Političko u Grka

Christian Meier

Sveučilište u Münchenu

Sažetak

Pojedinačni fenomeni, kao i odnosi među njima, moraju biti promišljeni unutar povijesnih razdoblja u kojima su nastali. To, ipak, ne znači da nije nužno uzajamno uspoređivanje pojedinih razdoblja, pojedinačno i u cjelini, kako bi njihova osobitost postala jasnijom. Pri tome se posebno važnom čini kategorija *političkog*. Za razliku od politike, *političko* valja shvatiti kao polje ili element u kojemu se ljudi okupljaju u političke jedinice i u tim jedinicama — ili s obzirom na njih — djeluju, misle, bivaju određivani. U razmatranju *političkoga* u Grka nije moguće izbjeći postavljanje Atene u središte analize. *Političko* u Atenjana moguće je otprilike odrediti slijedećim obilježjima: (a) težište političkog jedinstva bilo je u širokom sloju građana; (b) unutar političkog jedinstva građani su bili sudionici; (c) razmjer i pravac politizacije bili su najprije određeni političkim identitetom; (d) odnos dijelova i cjeline bio je određen relativno jakom solidarnošću srednjih i nižih slojeva građanstva; (e) struktura političkog djelovanja posredno je determinirala način i osjećaj života građana; (f) posebno je postavljen problem političke legitimnosti; (g) postojala je razvijena svijest o problemima upravljanja.

Teško je utvrditi što je političko. Postoji, doduše, maglovita suglasnost o smislu riječi. Ali ona traje samo dotle dok se on ne promatra поближе. Svakim pokušaj točnijega određenja izaziva spor. To važi i za riječ i za stvar na koju je usmjerena. A jedno se, naravno, ne može odvojiti od drugoga. Pri tome je važno da je riječ dobivala tokom vremena vrlo različita, djelomice čak suprotna značenja. Pri tome se moraju osobito razlikovati tri faze: razdoblje grčkoga polisa, razdoblje novovjekovne države i razdoblje njezina sve jačeg prožimanja društvom posljednjih desetljeća.

Ako se pojam koristi u povijesnoj znanosti, pojavljuje se daljnji problem. To je teškoća da se strukture dalekoga vremena shvate riječima našega.

Ta teškoća pogađa cjelokupnu povijest struktura (a ona je u ovome slučaju još složenija time što su riječ »političko« stvorili Grci, pa se pri promatranju struktura lako preklapaju suvremeno i grčko značenje). Strukture

nekoga dalekog vremena nisu, primjerice, obilježene samo time što su tamo utezi između političkoga, privrednoga i, recimo, religijskoga drugačije raspodijeljeni, nego su samo privredno, političko i religijsko tamo u slučaju dvojbe posve drugačije vrste nego u nas. Granice među njima drugačije su povučene. Pitanja ishrane građana mogu pripadati — kao u Atenjana — više političkome nego privrednome području. Privredna pitanja mogu — kao u Aristotela — naći svoje primjereno mjesto u sklopu etike. Ono što je u jednom slučaju važno jedva da postoji u drugome ili ima samo sporedno značenje. Prema tome, moraju se ne samo pojedinačni fenomeni, nego i odnos među njima promišljati posebno za svaki slučaj. Tu se nikakva shema ne može prenositi s jednoga razdoblja na drugo. A ipak je upravo zbog toga nužno međusobno uspoređivati razdoblja, pojedinačno i u cjelini, kako bi njihova osobitost postala jasnijom. Za to su potrebni pojmovi. Pri tome je nužno početi što elementarnije. Istraživanje postaje tek postupno svjesno pitanja što se ovdje postavljaju. U slučaju antike u mnogo čemu smo na novome početku.

Pri tome mi se čini posebno važnom kategorija političkoga. Prije je pitano za »državu Grka«, pri čemu je model navovjekovne države potpuno prenošen na njih. U taj su model samo ucrtane različite osobitosti po kojima se ono što je nazivano državom Grka navodno razlikovalo od novovjekovne države. Posljedica toga bila je da se niz obilježja novovjekovne države uvukao u sliku grčkoga polisa, npr. predodžba o vladi i državnome aparatu; odvijanje države i društva, uvrštavanje društvenoga poretka u političku kompetenciju i mnogo drugoga. Naravno da je država, uobičajena u sadašnjici, smatrana istovremeno nečim relativno normalnim u svjetskoj povijesti — i pri tome je promašena mogućnost da se ta država bolje spozna s gledišta povijesne znanosti u svojoj osobitosti, u svome izuzetnom obilježju.

U zbilji se mora pokušati spoznati grčki polis — kao i rimska republika i političke korporacije srednjega vijeka — ne samo u pojedinostima, nego u cjelini kao tvorevina sui generis. Pri tome ne može biti dovoljno ako se primjenjuju samo njemu svojstvene kategorije. (Što da se radi, primjerice, s društvom kao grčkim, koje nema pojam za vanjsku politiku i rad?) Tada se ne bi moglo otkriti ništa od onoga što Grci nisu mogli shvatiti, što tek primjećujemo na njima kao osobito. Tada se grčki svijet ne bi mogao dovesti u vezu s drugim oblicima političkoga jedinstva. Mogao bi tada, doduše, biti opisan, ali jedva pojmljen.

Zato moramo razviti vlastite kategorije i one moraju biti relativno opće, relativno elementarne, kako bi ih iz posebnosti bilo moguće spoznati kao različite izraze nečega općenitijega. Pri tome se, to je moja teza, posebno plodom iskazuje kategorija političkoga. Ona se ne odnosi samo na političko jedinstvo, nego na cjelokupno polje na kojemu se ono kreće, tako da ta kategorija omogućuje uočavanje, tako reći ne samo pojedinoga predmeta, nego istovremeno i njegova okvira.

Političko se, dakako, ne smije odrediti tako da se među vrlo različitim i djelomice oprečnim značenjima riječi istakne jedno jedino i odatle nastoji utvrditi bit političkoga. Prije bi trebalo shvatiti kao političko — za razliku od politike i od različitih upotreba pridjeva — polje ili element u kojemu se ljudi okupljaju u političke jedinice i tim jedinicima — ili s obzirom na njih — djeluju, misle, bivaju određivani i pate. Ova prava neodređena definicija

ima nedostatak što istovremeno sadrži riječ »političko« kao odredbeno obilježje političkoga. Ali to je samo radi shraćivanja. Političko jedinstvo treba da znači ono sjedinjenje koje određenoj grupi ljudi pribavlja i predstavlja najvišu moć, pri čemu se upravo tom moći jedna politička jedinica odvaja od druge. Obilježja su te moći, recimo, »monopol legitimne primjene sile« (Max Weber), eventualno pravo raspolaganja životom i smrću, barem slobodom članova, pravo da se od njih — u ratu — traži ulog života, istovremeno pravo da se odlučuje tko je prijatelj a tko neprijatelj, naposljetku, ali ne i najmanje važno, sposobnost da se daje posljednji sud o poretku i pravu na svome području, odnosno među svojim pripadnicima. Politička jedinstva predstavljaju u isto vrijeme najširu mogućnost ljudi da djeluju jedinstveno — ili da se o svome jedinstvenom djelovanju spore i sporazumijevaju (apstrahiramo nadržavne organizacije). Zato njihovi pripadnici u različitom pogledu, nipošto nisu ravnodušni prema njihovom stanju.

U ranijim vremenima ta su jedinstva mogli formirati savezi porodica (klanovi) ili plemena, u jednoga dijela Grka bio je to polis, danas je to država. Time što je političko u stanju označiti cjelokupno polje političkoga djelovanja i trpljenja, ta nam kategorija omogućuje da započnemo tako reći s ljudima i njihovim međusobnim odnosima i da time stvari promatramo mnogo elementarije i opsežnije nego kad bi se polazilo samo od polisa — ili od države. Ona može udovoljiti čitavome mnoštvu polja na kojemu se potencijalno — kao danas — raspravljaju države, partije, interesna udruženja, pokreti, posredne moći kao štampa, nadržavne organizacije; na kojemu se individue susreću u novim konstelacijama. Sve individue, sve moći, ako je njihovo djelovanje usmjereno na političke odluke — ili na pozicije s kojih su ove određene. I na drugi način sve politikom tangirane.

Okružje političkoga polja, broj i grupiranje moći na niemu mogu biti posve različiti. Moć može biti koncentrirana u malome broju instancija ili široko rasprostranjena. Većina ljudi u društvu može biti, više ili manje, objekt politike ili aktivno sudjelovati. Pojedina polja politike unutar i između političkih jedinica mogu biti međusobno omeđenija ili otvorenija. Redoviti položaj političkoga u mnogolikome svijetu koji međusobno čine ljudi može biti središnji ili više periferniji. Od jednoga do drugoga slučaja treba ispitati koju pozicijsku vrijednost imaju političke odluke. Ta i brojna druga pitanja postavljaju se u vezi s time. Otvoreno je pitanje koliko se mogu svesti u sistematiku koja zadovoljava različite historijske artikulacije političkoga.

Samo mi se jedno čini ponajprije važnim i dokazanim: budući da političko — kao što već pokazuje jezična upotreba — nije više jednostavno koncentrirano u državama, smatramo da je potrebno — ponavljamo — prihvatiti se elementarnije i opsežnije pitanja o njemu.

Pri tome valja, naposljetku, posebno razmisliti o još jednome problemu: kako se s obzirom na ostvarenje poretka, životnih uvjeta uopće, međusobno odnose politika i procesualni tokovi? Nije potrebno postavljati vrlo složeno pitanje što je historijski proces ili što može biti kako bi se utvrdilo da najmanje na jednom mjestu postoji jasna alternativa između politike i procesa što teku »automatski«, tj. neovisno o volji sudionika: tamo, naime, gdje se otvara pitanje da li se proces promjene životnih uvjeta, neugodan svima ili većini, mora pustiti da teče ili se odgovarajuća materija može učiniti predmetom političke odluke.

Poredak i životni uvjeti mnogostruko se smatraju sasvim ili velikim dijelom kao unaprijed dani, kao samorazumljivi. Ipak se s raznim visokim kulturama također stvara sposobnost — većinom u monarha — da u različitom opsegu raspoložu vlastitim poretkom, da ga samovoljno oblikuju. Tada redovito dolazi do prekida s tradicijskim poretkom, obilježena utemeljenjem nove, jedinstvene središnje vlasti. U 5. stoljeću prije nove ere, primjerice, utemeljenjem demokracije (ili ologarije): umjesto tradicijskog paralelizma mnogolikih političkih prava, koja su »izrasla« u jezgri, dolazi postavljanje iz nove središnjice, sustavno usmjeravanje cjeline prema ubuduće mjerodavnom organu. Isto se ponavlja kad se apsolutistička monarhija postavlja na mjesto uobičajene mješavine središnjih vlasti, posebno dualizma monarhije i staleža i utemeljuje modernu državu. U oba slučaja bitni dijelovi općega poretka postaju predmetom političke odluke i političkoga djelovanja. Najvažnije antičko tumačenje toga procesa, Eshilova *Orestija*, interpretira ga tako da na mjesto zapletenosti u obračune plemićkih frakcija, koji sve povlače u neprilike i kojima nitko ne može ovladati, dolazi odluka središnjih instancija polisa. Umjesto neovladivih, »automatskih« procesa treba, dakle, nastupiti politika, rasprava, odluka, poravnanje u središnjim postupcima. Slično treba shvatiti utemeljenje moderne države: instancija koja može stajati za cjelinu i prožeti je svojim zakonima počinje vladati tamo gdje su prije toga u velikoj mjeri partikularne sile bile procesualno zapletene i uhvaćene u svoje interese i obračune, gdje je, prema tome, politička odluka imala premalo moći nad cjelinom (ovdje ćemo zanemariti iznimke poput Rima i Engleske).

U vremenu u kojemu vlada takva dinamika promjene kao u našem, u kojemu se, prema tome, sporedni učinci djelovanja lako kumuliraju u neugodne procese što se mogu teško kontrolirati, čini se posebno važnim problem fiksiranja time nabačenih problema u politici, dakle kapaciteta političkoga. Postavlja se pitanje koliko su središnji politički organi za to sposobni, a koliko izričiti konsensus i, kao njegova pretpostavka, slobodno suodlučivanje svih najprije osposobljavaju neki režim da stavi politiku umjesto neugodnih, ali moćnih, procesualnih konstelacija. Ali o tome bi se moglo mnogo govoriti.

Ako je u prethodnome postavljeno više pitanja o političkome nego što je dano odgovora, ipak je postalo otprilike jasno o čemu se tu radi. U pojedinačnome se slučaju mora očikovati da li je pitanje o, otprilike tako određenom, političkome plodno. Dalje pokušavam raditi pomoću te kategorije. Kako je bilo u Grka s političkim?

Pitanje je teško, odgovor privremen. Ali teškoća je ne samo zbog nedostatka izvora. Ona se sastoji, prije svega, u slijedećem: tko istražuje tako središnji predmet kao što je političko u Grka, mora nešto zaključiti ne samo o posebnosti Grka, nego i općenito o političkome. Ako dođe do novih rezultata, mora mu i političko izgledati novim. Jedno ne može biti bez drugoga. Ali, to znači da se moraju izraditi nove kategorije, nove konstelacije. Jednostavno znanje o Grcima ne može dovesti do novih političkih promatranja ili nova politološka spoznaja do nove interpretacije Grka. Historijsko i politološko pitanje moraju se slagati. Pitanje o političkome u Grka vodi, dakle, u oba pogleda korak dalje od uobičajenoga i etabliranoga.

Pri tome se ne može izbjeći postavljanje Atene u središte promatranja. To je jedini grad koji točnije poznajemo. Koncentriram se pri tome na de-

mokraciju kako je tamo stvorena sredinom 5. stoljeća. Prethodno valja napomenuti da Atena ne može poslužiti kao primjer, nego je iznimka u gotovo svakome pogledu.

Tokom kasnoga 7. i ranoga 6. stoljeća u Grčkoj je nastao, doduše, široki trend: iz različitih poticaja težilo se na različitim mjestima za političkom participacijom širih slojeva. Ona je višestruko postignuta u drugoj polovici 6. stoljeća, tako i u Ateni. To je stanje nazivano i zove se izonomija, a bila je prethodni oblik demokracije.

Ali prava demokracija, u kojoj je narod — i to uključujući niže slojeve građana — dobio ne samo participaciju nego upravo vladavinu, izgleda da se razvila ponajprije samo u Ateni. Pretpostavka toga bila je kontingentna: ratovi s Perzijancima i izvanredni uspjesi grada nakon toga. Upravo je o toj demokraciji ovdje prvenstveno govor. Pri tome se promatranje političkoga odnosi samo na građanstvo, dakle samo na jedan dio društva. Ne na žene, ne na slobodne stanovnike Atene koji nisu bili građani, ne na robove.

Političko u Atenjane može se otprilike ovako obilježiti:

1) *Težište političkog jedinstva* bilo je, začudo, u širokom sloju građanstva. Izvana se to izražavalo u tome što se atenska zajednica nije zvala »Atena«, nego »Atenjani«. Nikakav apstraktum, nikakav singular, nego konkretna masa u pluralu činila je cjelinu. Prema tome, nije važilo predstavničko načelo, po kojemu veliku masu predstavljaju pojedinac, ili mali broj njih, ili također predstavnički organi, nego načelo identiteta: vladari i podanici bili su, gledajući u cjelini, identični. Cjelina se nije okupljala ni u kakvoj posebnoj instanciji, nego samo u najopćijoj: u narodnoj skupštini. (Uostalom, i tamo gdje su vladali tirani nije postojao apstraktum političkog jedinstva, nego jedino sam tiranin. On zaključuje, primjerice, u svoje ime ugovore, kao vladar, pri čemu se grad pojavljuje u najboljem slučaju kao objekt njegove vladavine, a ne kao subjekt međunarodnoga prava).

2) *Položaj građana unutar političkog jedinstva* bio je položaj sudionika. Oni nisu bili objekti, nego subjekti politike. Pri tome je pojam identiteta važan u još jednome smislu: antičko je građanstvo bilo razvilo *politički identitet*. Taj je politički identitet bio poseban oblik sudioništva građana. Svako društvo stvara identitet, oblik pripadnosti njemu, koji istovremeno ulazi u identitet njegovih članova. On može biti jači i slabiji, apstraktniji ili konkretniji, općiji ili specifičniji, zahtjevniji ili tolerantniji, da zanemarimo dalje razlike. U suvremenim nacijama mi — identitet samo presvođuju brojne individualne i grupne identitete. Istovremeno, on je vrlo općenit i apstraktan, većinom ne jako izražen, svakako ne u svakodnevi. Grci su imali, naprotiv — nadaleko, a posebno u Ateni — politički, tj. identitet građana. On je bio jedini iznad kuće i susjedstva, jedini, dakle, koji je upućivao u veliku cjelinu. Čak su i religijske pripadnosti bile višestruko politizirane. Primjereno tome, taj je identitet bio konkretan i vrlo zahtjevan sve do svakodnevice. Atenjani su bili u prvome redu građani, i kao pojedinci i u cjelini. Prve demokracije u povijesti mogle su, iz različitih razloga, nastati samo kao neposredne demokracije. Svaka vrsta participacije morala je započeti u malim općinama, u kojima su oni živjeli, u narodnoj skupštini. Ako je ujedno posizano za vijećima, ona su morala doista biti birana iz širokoga sloja građanstva i stalno novih članova. U Ateni je odnos vijećnika i građanstva (ne stanovništva!) bio

1 : 60. A vijećnici su se izmjenjivali svake godine. Postojala su, naime, loša iskustva s narodnim vodama; prebrzo su se razvijali u tirane. Ako se htjelo zaista politički participirati, morala se u građanstvu oživjeti spremnost za politički angažman. Možemo otprilike otkriti kako se to dešavalo. Odvelo bi nas predaleko ako bih to ovdje izložio. Rezultat je bio svakako da je u većini građanstva probuđena neobično živa svijest o političkoj odgovornosti i da se to učvrstilo u očekivanjima koja su onda građani imali međusobno. To je postojalo već u izonomiji, a u demokraciji se još više učvrstilo i proširilo. Jedino je u Atenjana, tako se kaže, nekorisnim građaninom smatran onaj koji nije sudjelovao u politici. Demokrit piše, a to važi očito i za Neatenjane, da je onaj tko zapušta političke poslove na lošem glasu i da može od toga i fizički trpjeti. U posve nečuvenom, u svjetskoj historiji jedinstvenom razmjeru Atenjani su se redovito shvaćali i djelovali kao građani. Upravo su iz te djelatnosti u pravilu stjecali svoj ugled. I utoliko su se više posvećivali toj djelatnosti.

Na vrlo osebujan, nama stran, način formirali su političko kao umjetnu razinu unutar tradicijskoga društva: zadržane su brojne nejednakosti, razlike u imovini i obrazovanju među plemićima i neplemićima. Ali, pored toga i ispred toga, postojao je političkom jednakošću određeni poredak građana. Kao građani, i pripadnici nižih slojeva bili su od sada ravnopravni s plemićima. Kako jednakost u ostalim odnosima nije uopće smatrana mogućom, utoliko je više vrijedila politička jednakost, i u malim polisima valjalo je praktično realizirati političku jednakost pored ostalih nejednakosti. Posljedica toga bila je da je sudjelovanje samo u politici i javnim funkcijama postalo u jakoj mjeri predmetom građanskih ambicija, dok je danas takvo nastojanje ograničeno prije na mali krug političkih specijalista, a ostali se više zanimaju za konkretni sadržaj političkih odluka. Danas se politika i razumijeja u velikoj mjeri instrumentalno, kao sredstvo za postizanje prvobitno nepolitičkih ciljeva. Ali u ono doba svo se građanstvo specijaliziralo za politiku. Samo tako je bilo moguće da je težište političke jedinice bilo u njemu. Kad su se politika i stvar građana poklopile, obje su se preobrazile.

3) *Razmjer i pravac politizacije* bili su ponajprije određeni političkim identitetom: budući da su u nečuvenom razmjeru postali sudionicima politike, građani su se politizirali. U tome je osobito karakteristična razlika u odnosu na moderne demokracije u kojima čovjek ne politizira sebe, nego svoje prvobitno nepolitičke interese; čovjek ulazi tako reći izvana u politiku kako bi tamo manifestirao svoje privredne, društvene, konfesijske interese i mišljenja. Slične su potrebe unosili već srednjovjekovni cehovi u politiku svojih gradova. Posve je drugačije u Grka!

Zamašnoj politizaciji atenskih građana odgovarala je potpuna politizacija njihova političkog poretka tako što je on postao, sve do svoje jezgre, predmetom političkoga djelovanja i spora: otvoreno se postavilo pitanje tko da vlada — jedan čovjek, malo njih ili svi (»vladati« znači pri tome nerazlučeno: upravljati, voditi, vladati; grčki jezik to ne razlikuje). To se nipošto ne razumije samo po sebi. Bilo je, dakako, već prije toga raznih mogućnosti podjele vladavine: tiranija i režim cjelokupnoga plemstva. Ali ni jedna ni druga nisu imale dovoljno tvoračke snage da bi doista uvjetovale različitost cjelokupnoga poretka. U kakvom se stanju nalazio grad, po shvaćanju arhaičkoga

vremena, nije ovisilo o podjeli vladavine, nije bila uglavnom stvar političkih institucija. Društva imaju različite načine da shvate cjelinu nekoga poretka. Naš pojam ustava pretpostavlja određeno obrazovanje, diferenciranost i autonomiju političkoga sistema (i to je često nedovoljno da bi ga primjereno pojmlili). Arhaički su Grci mogli naprotiv, smatrati poretkom — primjereno danostima svoga vremena — očito samo nešto mnogo opsežnije, u čemu su se spajali politički, kao i privredni, društveni, etički, religijski činitelji na takav način da je podjela političke vladavine kao takva malo značila. Tome je odgovaralo da je tiranija mogla jedva puštati korijenje ma koliko da je to htio ostvariti jedan ili drugi tiranin. Samo je time mogao nastati prazni prostor u kojemu je izvršen postupni politički uspon širokih slojeva. Tek se demokratski poredak, koji je onda bio utemeljen raskidom s tradicijom, iz osnova institucijski razlikovao od staroga izraslog poretka.

Tek kad je aktivnim sudjelovanjem građana u politici političko postalo središnjim područjem života — kad se problematika polisa time suzila na političko — mogao je kriterij političke organizacije postati odlučnim za ono što je onda shvaćeno kao poredak polisa.

Politizacija građana, raskid s tradicijom i politizacija središta poretka uslijedili su u kratkim razmacima (u Ateni za pola stoljeća, između 510. i 461. godine). Pošto je većina građana uključivala temelje političkoga pokreta u prostor političke kompetencije, time se ujedno pojavila potpuno nova alternativa: od sada su i podanici mogli mjerodavno sudjelovati u politici. Polje političkoga proširilo se za kontrapol onoga što je prvobitno jedino bilo sposobno za političko djelovanje koje formira strukture. Time što je politizacija poretka ovdje izlazila na isto s politizacijom građana, nastao je potpuno novi pojam političkoga. Time je izvršena politička revolucija svjetske povijesti, revolucija koja nije bila tako elementarna kao neolitska ali, promatrano s današnjih zahtjeva i potreba jedva manje značajna.

To novo činjenično stanje našlo je svoj izraz u riječi »politeia«, onome pojmu koji je prvobitno označavao građansko pravo, zatim građanstvo i istovremeno njegov poredak («ustav»). Građanstvo je bilo grad, kao što je ono ujedno bilo njegov poredak. To je bilo u najužoj vezi s time da je politički poredak bio određen upravo time tko je bilo građanstvo (malo ljudi — kao u oligarhiji — ili mnogi/svi, kao u demokraciji; ili međustupnjevi toga).

Koliko god je, međutim, o političkom poretku odlučivalo ljudsko djelovanje, toliko se to manje dešavalo s ostalim područjima društvenoga života. Ona su istovremeno postala relativno nevažnima. Rad je, doduše, morao postojati; tko ga je obavljao, teško da je za to bio preziran u petome stoljeću. Bilo je i te kako građana koji su zarađivali mnogo novca. Ali, općenito, ta je strana opstanka malo cijenjena u usporedbi s politikom. Jedino je njegov rezultat, bogatstvo, moglo donijeti ugled. On je u velikoj mjeri i bio u rukama negrađana i robova. A istovremeno je bio relativno odvojen od političkoga područja: spadao je na područje kuće, »oikosa«. Kad je građanin išao na agoru (politički trg), ostavljao je kuću za sobom u svakome pogledu. Hannah Arendt je pisala o »jazu koji su ljudi... morali tako reći svakodnevno premošćivati kako bi prerasli usku oblast domaćinstva i popeli se na područje političkoga.« Nigdje nisu privredni interesi građanina postali predmetom politike. Općenito su postojale samo dvije iznimke, a one potvrđuju

pravilo: to je bio interes za dostatnom opskrbom grada životnim namirnicama, kao i interes za financijskom kompenzacijom — točnije: financijskim omogućavanjem — političke i vojne djelatnosti siromašnih: u oba se slučaja radilo samo o materijalnoj strani građanskoga opstanka. Građanin je dobivao svoje (skromne) prihode upravo velikim dijelom od politike umjesto od privrede, a osiguranje dopreme izravno je služilo ishrani građana, a ne nabavi dobara koja bi bila važna za privredu. Time što se grad morao za to brinuti, bio je to dio politike a ne privrede. Povrh toga, grad se brinuo za nabavljanje drva za gradnju svojih ratnih brodova, za opskrbu ratne siročadi, jednom vjerojatno i za stanoviti program zapošljavanja, kad su naime otpušteni mnogi vojnici i veslači: kada su privredni problemi dolazili na dnevni red, radilo se, dakle, uvijek o politici i njezinim posljedicama i, općenito je moguće konstatirati, da svi prvobitno nepolitički problemi — privrede, društva, obrazovanja, religije — nisu politizirani. To nije bilo društvo koje bi državu stavilo u svoju službu, nego građanstvo koje se primarno konstituiralo kao građanstvo u političkom smislu. Prema tome, problematika i takve distancije između političkoga i privatnoga područja nisu postojale takvim kao u novome vijeku (premda se stanovite potrebe privatnoga razgraničavanja prema javnosti mogu od 5. stoljeća sve više opažati u plemstvu, dijelovima inteligencije, a i u drugih; uostalom, i stanovita distancija između građana i političara, za koju bi pojava izraza *politikós* za političara u 4. stoljeću mogla biti znak).

4) *Odnos cjeline i dijelova* (drugačije rečeno, između polisa i političkih grupacija) bio je u Ateni 5. stoljeća određen relativno jakom solidarnošću srednjih i nižih slojeva unutar građanstva. Upadljivo je da dva naša izvora ističu kako se demokracija razlikovala od oligarhije time što u njoj nije bilo grupacija. To je barem utoliko točno što se redovito nisu formirale nikakve čvrste, trajne konstelacije između političara i dijelova građanstva. Prvo, malo se utjecaja moglo postići i osigurati putem organizacije: većinom je odlučivano kockom tko će dobiti funkcije i vijećnička mjesta, a mandat je bio samo godinu dana. Sve važne i brojne nevažne odluke donešene su u narodnoj skupštini, ili, kako bi to rekao Bentley: postojalo je »leadership mainly on the discussion plane«, a ne »leadership mainly on the organization plane«. Greima je nakon gorkih iskustava najviše bilo do toga da sve političke odluke donose sami, u svojoj sredini (en meso), tj. među sobom, potpuno javno. Ograničene su bile mogućnosti koje su ipak preostajale za organizaciju utjecaja. Drugo, u pravilu je politike očito postojala suglasnost u osnovnim crtama, koja je većinom odgovarala relativno konkretno interesu širokih slojeva. To je osobito važno za važne odluke u pogledu poretka polisa i posebice za pravac vanjske politike. Tu su, unutar onih osnovnih crta, vjerojatno većinom bili presudni ugled ili govornička sposobnost pojedinih političara. Konkurencija među istaknutim političarima otklanjana je ostrakizmom (jednom godišnje odlučivano je da li će neki političar morati napustiti Atenu na deset godina; a ta je institucija očito služila olakšanju politike ograničavanjem konkurencije među osobito prominentnim političarima. Ostrakizam nije značio proglašenje krivice. Ostrakizirani je morao napustiti grad samo na osnovi sumnje. To je prvobitno bila žrtva, koju je on morao podnijeti želji grada za svojom slobodom. Ostrakizam je, valjda, do sada jedina insti-

tucija u svjetskoj povijesti kojom se može relativno dobro doskočiti tiraniji. Kasnije je služila odlučivanju među političarima). Osim toga, u širokim je slojevima interes za solidarnim odlučivanjem u važnim pitanjima očito bio jači od konkretnih razlika u mišljenju: manjine se vjerojatno nisu mogle dugo opirati većini. Jer, u složenosti se dokumentirala moć širokoga sloja građanstva — a to je bila pretpostavka njegove djelotvorne participacije u politici. Postojala je stalna svijest o stanovitoj opreci spram plemića, daleko nadmoćnijih kao pojedinaca. A upravo je to bio motiv za složenost. Što je ostajalo sporno, brojni pojedinačni problemi, moglo se rješavati od slučaja do slučaja. Pri tome je bilo prostora za mnoge razlike i kolebanja u mišljenju. Bitno je, svakako, da su grupacije ovisile o predmetu — a ne kao naše neovisne o predmetu; one su se mijenjale od teme do teme.

Kao naličje solidarnosti, usredištene u srednjim i donjim slojevima, ostala je dublja suprotnost u raznim pitanjima upravo vanjske politike između većine naroda i većine plemstva. U 4. stoljeću pridošle su i jače razlike u mišljenju između agrarnoga i gradskoga dijela građanstva. Međutim, izuzimajući pojedinačne situacije, te suprotnosti nisu mogle određivati politiku u cjelini. Posebice za 5. stoljeće važi da je narod činila većina građanstva i da je upravo time plemstvo sa svojim zajedničkim, posebnim interesima dospjelo u manjinu. Uostalom, u to je vrijeme moćna Atena pružala i ambicioznim plemićima dovoljno prilika za blistavu djelatnost. Drugi su se povukli iz politike.

Općenito se, dakle, većina građanstva mogla identificirati s cjelinom polisa. Utoliko su politika i cjelokupni poredak imali stanovitu pristranu usmjerenost upravo na interese te većine. Aristotel je kasnije definirao demokraciju upravo kao vladavinu siromašnih — vladavinu ujedno u interesu siromašnih. Ukoliko se to može primijeniti na 5. stoljeće, ta je vladavina bila, međutim, tada izvanredno usmjerena. Ona je, uostalom, svakome tko joj se nije prilagođavao ostavljala njegovu privatnu slobodu. Doduše, zauzimanje političkih pozicija bilo je važno pitanje prestiža za plemiće. Utoliko je tu bilo razloga za eksploziju. Također, bilo je moguće da su pojedini građani, koji su se distancirali od politike, sumnjičenjima mogli dospjeti u opasnost da ih narodni sud osudi. Ali, atička je demokracija u cjelini dopuštala nevjerovatno mnogo slobode, također da se ona i narod što ju je nosio mogu kritizirati. Jednu od najvažnijih mogućnosti za to pružala je komedija.

Sloboda očitovanja mišljenja upadljivo se stalno iznova ističe kao središnje obilježje toga ustava. U njoj se manifestira građanska jednakost. Ona je, međutim bila podržana i time što je u političkim odlukama pridavan najveći značaj tome da se iznesu sva moguća gledišta — a bila je istovremeno u svojim učincima ograničena širokom solidarnošću većine. Ta je sloboda bila primjerena otvorenosti, kojom je trebalo obavljati sve u sredini toga građanstva. Najveći je strah postojao od »zavjera«, i gdje je sve otvoreno rješavano među građanima, mislilo se da nema mjesta zavjerama. Zato se moralo podnositi i kritika. Osim toga, trebalo bi pretpostaviti da je većina i te kako znala cijeniti to što je komedija kritizirala moćne ili, također, umišljene. A ako je kritiziran sam narod, pojedinac je mogao djelomice osjećati da su time više pogođeni drugi, pa je masa ostajala svakako dovoljno anonimnom da ne bi bila odmah povrijeđena. Tako je i u tome pogledu odnos između cjeline i dijelova bio relativno dobar.

5) Ta je struktura političkoga donijela sa sobom određeni odnos između djelovanja i događanja promjena i, primjereno tome, određene oblike opažanja događanja, snaga, vremena. To je moralo, na bilo koji način, određivati način života i životni osjećaj građana.

Ono što se u tome svijetu javno događalo bili su pretežno politika i ratovanje. Oboje se događalo između malih političkih jedinica, armija ili flota. Naspram toga događanja, građani su relativno jako, relativno neposredno sudjelovali u svemu. Iz toga je rezultirala znatna sumjerljivost između pojedinaca, malih jedinica, pripadnost kojima su neposredno osjećali, i događanja u svijetu. Veliki procesi promjena, kao što danas proizlaze iz znanosti, tehnike, privrede i društva, nisu se mogli desiti već zbog toga što je mnogo snage utrošeno u politiku. Utoliko su manje mogli biti opaženi.

Ono što se događalo bilo je u rukama građana. Pogotovo u Ateni, gdje se toliko vladalo mnogim drugim. Najviše što se moglo dogoditi bilo je da netko drugi bude jači nego sâm pojedinac. Ali tu je još uvijek vrlo mnogo toga ovisilo o samome pojedincu — u okviru kontingencije koja ipak obilježuje ljudsko djelovanje. Ništa nije teklo samo po sebi, točnije: nije moglo izgledati tako da su se odvijali automatski procesi. Izučavanjem jezika pojmova uviđamo da su jedva bile poznate anonimne sile, kakve se odražavaju u našim apstraktnim pojmovima. Primjerice, u pojmu »povijest«, »napredak«, kao i u očekivanim sadržajima koji su se nataložili u takvim pojmovima kao što su demokracija, kapitalizam ili socijalizam.

Zivjelo se najvišom, nama jedva predočivom mjerom sadašnjosti: u gradu, u kojemu se, čini se, svo događanje odvijalo među samim građanima, u prostoru, na kojemu je Atena tako mnogostrano utjecala, uostalom i u svijetu, u središtu kojega se moglo osjećati, pri čemu ukupan svemir nije smatran vrlo velikim. Ali, čovjek je bio također relativno prisutan u vremenu, shvaćajući ga područjem mijena među političkim snagama, u kojemu je, međutim, poredak svijeta ostajao u cjelini istim. Tako sadašnjost nije bila kratki prolazni studij velikoga procesa promjena, koji sve mijenja, a posebno sve ljude, nego se radilo o, tako reći, neprekidnoj sadašnjosti, u kojoj se moglo i moralo smjestiti — uz svu političku mijenu koju je valjalo očekivati. Time vrijeme nije bilo shvaćeno kao veliki proces promjena, kojemu bi čovjek bio izručen. Nije, doduše, poznavan proces napretka, nego se u najboljem slučaju moglo opažati stanovito povećanje ljudskog umijeća u toku vremena. Ali, prema tome, nisu poznavana ni razočaranja koja nastaju kad se čini da su procesualne promjene prije negativne. Opažanje povijesti koncentrirano je na političko događanje.

Koncentrirajući se na političko i zbog posebnoga načina na koji se ono izražavalo i ispunjavalo cjelokupni svijet tih građana, oni su mogli, dakle, misliti da su u vrlo širokim granicama gospodari događanja. Drugi su, dakako, plaćali račun: robovi u zemlji, drugi narodi vani. A u svjetskoj je povijesti također nastala možda jedinstvena nejednakost među spolovima: ako su inače u nižim slojevima muškarci i žene u postojanju ili nedostatku političkih prava više ili manje ravnopravni, ovdje su unutar građanstva žene bile jedine bez tih prava. Plemkinja je mogla participirati u ugledu svoga muža. Ali žene nižega sloja nisu imale što reći — a vjerojatno ih nije bilo tako lako uvjeriti da su im muževi bili intelektualno zaista znatno nadmoćniji.

Ako se to, međutim, zanemari, ipak je u atičkoj demokraciji postojao vjerojatno jedinstven razmjer poklapanja između kruga sudionika u politici i kruga tangiranih. Svakako, u unutarnjoj politici. A jedva je moguće slutiti što to znači za životni osjećaj i način života građana.

Na kraju još dva posebna problema:

6) Pri takvome oblikovanju političkoga postavlja se, naravno, na poseban način i problem legitimnosti. Ovdje nema države koja svojim građanima oduzima čitav niz prava i tako dospijeva pod stanovit pritisak učinka. Jer, sami su građani oni koji odlučuju i jedni od drugih nešto zahtijevaju. Oni mogu u najboljem slučaju osuditi pojedine političare, čiji su savjet poslušali i smatrati pojedine postupke neopravdanim. To se i događalo relativno često. Povrh toga postoji jedan problem legitimnosti: to je promjena ustava. Posebno promjena političkoga poretka pri prijelazu u demokraciju. Jer, tu se sukobljavala volja građanstva sa staročasnim shvaćanjima i institucijama. Odraz te situacije nalazimo u nekim Eshilovim dramama. Ali, tome se ovdje više ne mogu posvetiti. Samo da naposljetku razmislimo o još jednome pitanju koje se nadovezuje na problem legitimnosti:

7) Atičkoj je demokraciji bila svojevrсна, barem na mahove, osobito budna svijest za probleme upravljanja. Nije baš jasno da li je to rezultiralo iz sudjelovanja svih građana u politici ili je prije bilo u vezi s potpunim istupanjem iz starih etičkih konstelacija. Ali oboje je bilo najuže povezano. Te stvari nalazimo isprobane u atičkoj tragediji, pri čemu Sofoklova *Antigona* zaslužuje posebnu pažnju. Tamo se posebno impresivno ocrtava, s jedne strane, arogancija moći u liku kralja Kreona, kralja koji se zapravo pokušava držati ispravnih političkih pravila, ali ta pravila apsolutizira, izbjegava svaki prigovor i pri tome postaje sve nedodirljivijim, nedostižnim, pa se sve dalje diže u svojoj jednostranosti. Time dospijeva u sukob s »nepisanim zakonom«, na koji se poziva njegova suparnica Antigona. Posebno je zanimljivo što je u tome komadu impresivno isprobavana problematika političkoga odlučivanja. I tu je posebice upozoreno na granice ljudskoga uma. Prema tome postoji ponešto razumijevanja za moćnika: on može biti u zabludi. Zlo je tek kad on ustraje na zabludi. Sofoklo ne daje izravne upute kako se takvo što može izbjeći. Kreonu se, doduše, prigovara da narod posjeduje ispravni sud, ali, koliko se vidi, narod se u danim okolnostima ne odvažuje na očitovanje toga mišljenja. Općenito se, štoviše, slijedi moćnik. Tako ostaje, ako se to smije izraziti ovako neposredno, samo ova pouka: mora se držati prava — kako božanskog, tako i ljudskog prava. Mora se također biti svjestan i granica svoga uma kako se ne bi kruto ustrajavalo na svome mišljenju. I mora se bolje slušati glas naroda kako bi njegov sud stekao priznanje. To onda vodi barem k tome da se krug sudionika u politici i krug tangiranih unutar građanstva poklapaju i da istovremeno funkcionira komunikacija unutar građanstva. Demokracija bezuvjetno ne pruža tako se to čini u Sofokla, rješenje tih problema, ali ona ih može znatno olakšati.

Začudení smo kako Sofoklo otvoreno raspravlja u *Antigoni* o problemima upravljanja polisom. Jer, po različitim je znacima jasno da u Kreonu nije vidio tiranina iz dalekoga vremena, nego da misli na aktualnost Atene. Komad pripada tradiciji staroga političkoga mišljenja u Grka, koje je, doduše, imalo visok autoritet, ali koje se zaklinjalo u to da građanima ne oduzme

mišljenje, nego da ih podučava u tome, dakle da svu problematiku politike, koja je mogla biti uočena, pred njima razvije, kako bi se oni mogli s njom raspraviti. Tako je odgovaralo načelu građanske odgovornosti, koje je karakteristično za rano grčko mišljenje, činjenici da grad nije bio ništa drugo do zbroj svojih građana; uostalom, i svojevrsnoj okolnosti da su grčki građani prije bili svoj poredak (politeia), nego što su ga imali.

Politička se problematika u građanstvu kojemu je političko tako daleko-sežno bilo životni element, tada nije odnosila na posebno područje, nego na specifično grčko središte ljudske problematike. Političko, upravo, nije imalo samo posve drugačije mjesto, nego je u nas već i bilo nešto posve drugo. Tako je bilo i s redosljedom ljudskih motiva, s odnosom sredstva i svrhe između političkoga i nepolitičkoga područja etc (da pojasnim: da li je političko ili nepolitičko područje bilo za većinu prije sredstvo i, prema tome, koje je područje bilo prije svrha!).

To je rezultiralo posve drugačijom, vrlo specifičnom antropologijom. Bilo bi zanimljivo pratiti daljnja pitanja koja se ovdje postavljaju: kako je, primjerice, razvoj grčke klasike bio uvjetovan političkim. Kad Karl Marx jednom primjećuje u vezi s još i danas tako jakom draži grčke umjetnosti da su Grci bili »normalna djeca« (a ne neodgojena ili starmala), onda je i to vjerojatno povezano s činjenicom što se grčko društvo formiralo iz sredine građanstva: institucionalizacija nije bila tako stroga, kresanje ljudskih mogućnosti, specijaliziranje nije ni izdaleka išlo dotle kao inače, naime kao u civilizacijama koje nam izgledaju tako siromašne alternativama i upravo možda zbog toga i tako stare.

Nadalje, nameće se ispitivanje odnosa privatnoga i javnoga, zatim slobode individue, problema otuđenja. Valjalo bi razmisliti o problemu koje je posljedice imao politički identitet izvan Atene za kapacitet i time za stabilnost zajednice: da je nasilni prevrat bio tako čest, jer je očito samo tim putem bilo moguće postići niz ciljeva moćnih grupa tamo gdje je vladala ili većina (u demokraciji), ili manjina (u oligarhiji). Prevrat tada označuje, doduše, granični slučaj politike, ali granica je prolazila, tako reći, nedaleko od političke svakodnevice. Ostao je otvoren im, nadalje, odnos unutrašnje i vanjske politike, koji je još potrebno istraživati (koja je vrsta vanjske politike odgovarala posebnome načinu grčkoga političkog jedinstva: da su staleške solidarnosti, premašujući svoje granice, često bile jače od solidarnosti među građanstvom — ne naposljetku, posljedica suprotnosti između demokratske Atene i oligarhijske Sparte, velesila toga vremena. Uloga rata i »pljačkaškoga kapitalizma« je daljnja, jedva još dovoljno obrađena točka).

Nadam se, međutim, da je već jasno zašto je političko u Grka i danas zanimljivo. Njihov je svijet sigurno neponovljiv. Ali, i njihovo je daljnje djelovanje također jasno. A u mnogome pogledu Grci mogu biti još i danas ako ne uzor, onda ipak mjerilo. Time što je polis, kakav su oni izgradili, bio stvar građana, građanstvo je postalo — u političkome smislu riječi — političkim. Politički djelovati značilo je djelovati u smislu cjeline polisa. Riječ »politički« usko se povezala, čak poklopila s »jednak«, »zajednički«, »pravedan«. Opreka tome bila je, prije svega, »despotski«. Aristotel je mogao napisati da polis hoće da se sastoji od slobodnih i jednakih. Inače bi se sastojao od robova i gospodara, ne od slobodnih; od onih koji se sumnjičaju i od onih

koji se preziru — koji su, dakle, bili daleko od građanskoga prijateljstva i zajednice. Već je Eshil pojasnio da političkom, s njegovim eventualno dalekosežnim odlukama, ujedno pripada pomirljivost, u svakome slučaju postojani razgovor, što mu je jamčio Zeus agorski, koji je donio poravnanje. S time se povezivao pojam uma, koji poznaje svoje granice i kojemu u svakome političkom poretku istovremeno pripada umjerenost. S time se također povezala predodžba o političkoj moći (upravljanje i vladavina), koja se temelji na jednakosti, a ne na ambiciji (neproporcionalnoga) htijenja da se ima više.

To je sve, bez dvojbe, i dalje suvremeno, premda su naše danosti i problemi djelomice posve drugačiji. Zanimljivo je — spomenimo na kraju — da su se u 16. stoljeću oni koji su branili cjelinu države od vjerskih partija nazivali »politiques«. Riječ je bila pravilno spoznata u svome pravom značenju. Kako je, dakako, to bila monarhija, koja je tada predstavljala tu cjelinu, riječ je poslije toga dobila značenje sumnjivoga djelovanja — kao što se političko djelovanje upravo lako čini sumnjivim ako se promatra izvana, još k tome uz visoke zahtjeve kršćanski prožetoga morala. Time je, međutim, istovremeno u suvremeni svijet prenešeno ipak nešto od političkoga Grka, i to bi konačno trebalo postati virulentnim time što je otvorilo put k demokraciji. U današnjim bi prilikama valjalo dalje raditi na tome pojmu!

Preveo s njemačkoga:
Tomislav Martinović

Christian Meier

THE CONCEPT OF THE POLITICAL IN ANCIENT GREECE

Summary

Individual phenomena, as well as their interrelations, must be considered within the framework of the historical periods in which they emerge. This, however, does not imply that there is no need for comparisons of different periods, individually and as a whole, in order to highlight their specific features. In this, the category of the *political* appears as especially relevant. As opposed to politics, the *political* is to be understood as the field or element in which individuals assemble into political units, acting, thinking and being determined within these units — or with reference to them. In examining the *political* in Ancient Greece, Athens inevitably comes into the centre of analysis. The *political* in Athens may be broadly defined by the following characteristics: (a) the gravity centre of political units lay in a wide section of the citizenry; (b) the citizens were participants of these political units; (c) the extent and direction of politisation were first determined by political identity; (d) the relationship between the parts and the whole was determined by the relatively strong solidarity of the middle and lower strata of the population; (e) the structure of political activity indirectly shaped the style and mode of the life of the citizens; (g) there was a high degree of awareness of the problems of government.